
Глава 8

Боротьба з відмиванням
брудних коштів
на ринку фінансових послуг

§ 1. Корупція як складова тіньової економіки

Криміналізація суспільних відносин в Україні, що склалася після проголошення незалежності в процесі реформування соціально-політичного устрою держави та проведення невваженої економічної політики набуває особливої гостроти. Основні серйозні недоліки були допущені на початковому етапі проведення реформ в економічній, військовій, правоохоронній та інших галузях державної діяльності, а також за рахунок послаблення системи державного регулювання та контролю, що не давало можливості належно захистити права та законні інтереси суб'єктів ринку фінансових послуг.

Слід зазначити, що недосконалість правової бази та відсутність належної (наполегливої) державної політики у соціальній сфері, правовий нігілізм населення, зниження його духовного потенціалу були і певною мірою залишаються тими основними факторами, що сприяли розвитку в державі корупції. Дослідження показало, що і в наш час продовжується зрощування кримінальних структур з правоохоронними органами і органами влади. Збільшення корупції та тіньової економіки створюють загрозу безпеці держави. Незважаючи на такі негативні явища, контролюючі органи, яких в Україні налічується близько 100 видів, належного зв'язку з правоохоронними органами не мають¹. Відсутня між ними і взаємодія у зв'язку з підпорядкованістю різним відомствам².

У таких умовах необхідно удосконалити правове забезпечення економічної та соціальної політики, створити належний механізм контролю за виконанням законодавства України у різних сферах діяльності, у т.ч. у плані протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Слід мати на увазі, що легалізація – це злочин відносно новий, а тому правозастосувальна практика ще досить незначна. Проте її поширенню сприяло те, що в Україні часто

¹ Сухонос В. В. Взаємодія прокуратури з суб'єктами фінансового моніторингу / В. В. Сухонос // Вісник прокуратури. – 2010. – № 12. – С. 30–35.

² Взаємодія прокуратури з органами виконавчої влади / В. В. Сухонос // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2008. – № 1. – С. 89–93.

змінювалися закони про протидію цьому виду злочинів, вони інколи суперечили один одному. Легалізація злочинних доходів, як вид організованої злочинної діяльності тісно пов'язана з кримінальним переміщенням капіталу, сума якого визначається в особливо великих розмірах.

Сьогодні у зв'язку з глобалізацією світової економіки все більше занепокоєння викликає поширення транснаціональної організованої злочинності, що становить загрозу не тільки окремій державі, а й світовому співтовариству. Злочинні формування різної спрямованості діють практично у всіх державах світу. Більшість з них пов'язана між собою, що дає їм можливість впливати на економіку певних держав з метою отримання прибутків³.

Емпіричні дані свідчать про те, що переважна більшість операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, мають, як правило, інтернаціональний характер. Наприклад, у Канаді 80 % операцій з фінансами, виявлених поліцією, містять зовнішній елемент, а в такій невеликій країні як Бельгія ця цифра зростає до 90 %⁴.

Окремі кримінально-правові проблеми, кримінологічні та міжнародно-правові аспекти протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, досліджували як вітчизняні, так і іноземні науковці, в т.ч. О. Бандурка, М. Шумило, І. Шинкаренко, М. Погоріцький, Ю. Ілько, Ю. Коротков, В. Никулін, В. Галічан, К. Грабар, Е. Дах, П. Джексон, Т. Котке та ін. Проте велике наукове та практичне значення для оперативної розшукової діяльності та слідства мають роботи О. Користіна, С. Чернявського "Протидія відмиванню коштів в Україні"⁵, Л. Аркуші "Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: характеристика, виявлення, розслідування"⁶, а також науково-практичний посібник "Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержан-

³ Сухонос В. В. Деякі аспекти міжнародного співробітництва у сферах боротьби з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів та фінансуванням тероризму // Вісник прокуратури. – 2011. – № 3. – С. 117–122.

⁴ Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні, правові та організаційні засади правоохоронної діяльності / О. Є. Користін, С. С. Чернявський. – К. : КНТ, 2009. – С. 84–90.

⁵ Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні, правові та організаційні засади правоохоронної діяльності / О. Є. Користін, С. С. Чернявський. – К. : КНТ, 2009. – 612 с.

⁶ Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. Характеристика, виявлення, розслідування : монографія. – Одеса : Юрид. літер., 2010. – 376 с.

них злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму (економіко-правовий аналіз)” за редакцією В. Зеленецького, В. Кротюка, Д. Файєра і ще декілька наукових публікацій, зокрема, В. Поповича, В. Білоуса, О. Барановського та ін.

Крім того, можна сказати, що є публікації і інших авторів та в бібліотеці ім. В.І. Вернадського знаходяться дисертації із зазначеної теми. З цим можна погодитися, однак їх зміст не зовсім відповідає поставленій проблемі про необхідність розробки методичних рекомендацій щодо виявлення і розслідування кримінальних справ з питань захисту прав і законних інтересів суб’єктів ринку фінансових послуг. До того ж, не всі оперативні працівники і слідчі мають можливість ознайомитися із змістом дисертацій навіть по Інтернету. Необхідно зазначити, що легалізація злочинних доходів відрізняється від інших злочинів своєю непередбачуваністю, латентністю, багатоепізодичністю фінансових операцій і угод з майном. У багатьох випадках зазначені злочини скоюються організованими угрупованнями, більшість з яких діють у трансграничному просторі. Вони злочинним шляхом викачують ресурси з української економіки і відмивають їх за кордоном, в офшорних зонах. А потім капітал повертається в Україну, але злочинці вже виступають у ролі іноземних інвесторів.

Практика свідчить, що без наявності корумпованих зв’язків з працівниками державних та правоохоронних органів неможливе відмивання грошових коштів у сфері фінансових послуг. Щодо взаємодії та взаємопроникності проявів корупції та легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, можна констатувати, що на сьогоднішній день залишається недооціненим феномен корупції як живильного середовища для здійснення зазначеного злочину. Навіть у додатковому документі ООН про міжнародну боротьбу з корупцією остання визначається як “зловживання державною владою для одержання влади в особистих цілях”⁷. Таким чином, можна стверджувати, що корупція є у всіх країнах світу і має специфічний характер. Але наша корупція дуже специфічна. По-перше, вона є повсюдною й досить рівномірно розподілена на різних рівнях влади. По-друге, в Україні дуже поширене корупційне вимагання, що проявляється у

⁷ Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. Характеристика, виявлення, розслідування : монографія. – Одеса : Юрид. літер., 2010. – С. 16.

невиконанні своєчасно певних рішень, і це має місце практично на всіх рівнях документообігу. І, по-третє, вітчизняні корупціонери почувають себе вільно і тому працюють більш відкрито, встановлюючи певні ставки за виконання тих функцій, що входить в коло їх службових обов'язків. Дослідження свідчить, що в Україні отримали можливість існувати чотири види корупції, а саме: побутова, бізнес-корупція, її можна назвати корупцією у сфері державного управління, політична корупція і корупція в приватному секторі.

Завдяки корупції деякі великі організації довгі роки функціонують тільки тому, що мають певну “кришу” в особі керівників банків, які за певну винагороду видають їм великі кредити, незважаючи на їхню збитковість і неплатоспроможність.

Таким чином в Україні склався так званий корупційний ринок, який залежно від функціональних повноважень формально можна поділити на три сектори, а саме: політичний, наглядово-дозвільний і розподільчий. Можна погодитися з Л. Аркушею, що саме в цих секторах досить значні кошти потрапляють до рук невеликої кількості людей, і тому зацікавлених у легалізації злочинних доходів⁸, не захищаючи інтереси інших суб'єктів ринку фінансових послуг.

Отримуючи значні грошові кошти або інші цінні речі, корумповані чиновники податкових, правоохоронних та митних органів стають одночасно замовниками і інструментами в нечистих руках злочинних організацій під час проведення легалізації зазначених доходів. Дослідження показало, що в Україні сформувалися цілі корупційні напрями, до складу яких входять структури, що професійно відмивають гроші, розробляють схеми, знаходять виконавців для їх реалізації; банки та інші фінансові структури; офшорні фінансові структури і корумповані державні структури, які прикривають сам процес легалізації.

Отже, усім зрозуміло, що легалізація “брудних” грошей, як правило, проводиться в процесі тінізації економіки. За останні роки тіньова економіка у світі перетворилася в одну з глобальних проблем. Це і наркобізнес, і легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і корупція в державних органах, кіберзлочинність тощо. Питання боротьби з тінізацією економіки обговорюються як у рамках

⁸ Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. Характеристика, виявлення, розслідування : монографія. – Одеса : Юрид. літер., 2010. – С. 19.

окремих держав⁹, так і на міжнародних форумах¹⁰. Таким чином, міжнародне співробітництво і координація боротьби з економічною злочинністю стали важливою ланкою в системі міжнародних відносин. Приємно відмітити, що науковці і практичні працівники нашої держави поступово зблизили позиції з цього питання і прийшли до загального розуміння більшості проблем пов'язаних з тіньовою економікою. Як вже відмічалось, тіньова економіка має транснаціональний характер. І сьогодні, з одного боку, усі схеми легалізації незаконних доходів є сполучною ланкою між надзвичайно різноманітною та різнохарактерною незаконною діяльністю і нормальною легальною економічною системою – з іншого. Таким чином, вибір тієї чи іншої схеми легалізації брудних доходів у першу чергу залежить від суб'єкта і виду нелегальної діяльності. А тому виникає питання про те, що для вироблення суспільних заходів боротьби з легалізацією незаконних доходів необхідно досконало вивчити й класифікувати нелегальну (тіньову) економіку як за видами діяльності, так і суб'єктами, що беруть у ній участь, в тому числі і з метою захисту прав та законних інтересів суб'єктів ринку фінансових послуг. Наприклад, зробив тільки спробу класифікувати злочини, що здійснюються у банківській сфері, О. Савченко¹¹. Проте це питання так і залишилося невирішеним.

Можна стверджувати, що тіньова економіка у різних країнах має свої особливості і тісно пов'язана з національними господарськими моделями і ступенем зрілості ринкових відносин. Це дає підстави поділити тіньову економіку на три основних типи, а саме: її стан у розвинутих країнах, у країнах з периферійною економікою і країнах з перехідною економікою. Водночас не можна стверджувати, що населення тієї чи іншої держави схильне до обману і шахрайства. Однак, можна відмітити таку закономірність: чим більше середньоосібний рівень доходу, тим менші масштаби тіньової економіки. Наприк-

⁹ Попов Ю. Н. Мировая экономика : учебник / Ю. Н. Попов. – М. : Эконом Информ, 2005. – 453 с.

¹⁰ Шанин Т. Неформальная экономика. Россия и мир / Т. Шанин. – М. : Логос, 1999; Де Сото Эрнандо Иной путь. Невидимая революция в Третьем мире / Эрнандо Де Сото. – М. : Gatallaxy, 1995.

¹¹ Савченко О. О. Оперативно-розшукова профілактика й розкриття злочинів у сфері діяльності банківських і кредитно-фінансових установ : курс лекцій / О. О. Савченко. – Донецьк, 2011. – С. 291.

лад, в країнах, де цей показник перевищує 30 тис. дол. на рік, де домінують роль у соціальній структурі відіграють так звані “середні прошарки”, що охоплюють 60–70 % населення, у своїй більшості це законотрухняні громадяни і відповідальні платники податків. Звичайно і в цих країнах є незаможні, але збалансовані соціальні програми допомоги стримують їхнє залучення до тіньової економіки¹². Значну роль у запобіганні тінізації економіки можна відвести засобам масової інформації, які самостійно проводять незалежні розслідування і публікують їх результати. Слід констатувати, що і в Україні тіньова економіка активно впроваджується у сфери зовнішньоекономічної діяльності. У країні сформувалася організована мережа нелегального обороту і переведення за кордон товарних і валютних ресурсів. Кошти за нібито поставлені товари чи надані послуги направляються на рахунки іноземних фірм в українських банках, а потім через кореспондентські рахунки іноземних банків пересилаються за кордон.

Крім того, з метою ухилення від сплати митних зборів і податків фактичні обсяги і ціни імпортованих товарів, як правило, змінюються у бік зниження. Характерно, що невраховані товари, а це великі обсяги, реалізуються тіньовими структурами. Нерідко валютні операції, пов’язані з рухом капіталу, проводяться без оформлення ліцензій Національного банку України, чим також порушуються права і законні інтереси як держави в цілому, так і інших суб’єктів фінансового ринку. Таким чином, можна зробити висновок про те, що в результаті недоліків і прорахунків, в тому числі у бюджетній, податковій та в інших економічних сферах, стало можливим формування в Україні потужного тіньового сектора економіки у найбільш прибуткових осередках господарської діяльності, зокрема кредитно-фінансові і банківській сферах, де на сьогодні відбувається загрозливе збільшення кримінальних правопорушень.

§ 2. Поняття легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом

Легалізація злочинних доходів як криміналістичне визначення доходів, одержаних в результаті організованої злочинної діяльності,

¹² Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. Характеристика, виявлення, розслідування : монографія. – Одеса : Юрид. літер., 2010. – С. 28.

у науковій літературі ще не визначена. Серед науковців немає єдиної думки з цього приводу. Так, Б. Вольженкін легалізацію (відмивання) грошових коштів чи іншого майна розглядає як “різноманітні дії, в тому числі фінансові та інші операції, що здійснюються з метою приховати наявність і походження майна, одержаного таким способом, для того, щоб потім отримувати з нього доходи”¹³.

С. Чернов це розуміє як навмисне надання легітимного вигляду користуванню, володінню чи розпорядженню фінансовими коштами, іншим майном¹⁴. В. Ладичев під відмиванням розуміє процес, при якому “брудні” гроші пропускаються через банківську систему таким чином, що перетворюються на “чисті”. Як бачимо, закордонні та деякі інші автори не вважають основною метою легалізації створення цивільно-правових підстав для набуття права власності на ці доходи, а ті, хто і вважає, дану мету називає другорядною. Проте автор поділяє думку Л. Аркуші, що зазначена мета є основною визначальною у системі цілей суб’єктів та такою, що створює передумови для вільного володіння, користування та розпорядження цими коштами чи іншим майном¹⁵.

Певний інтерес викликають особливості визначення поняття “відмивання” вченим дальнього зарубіжжя Х. Кернером. Згідно з його визначенням відмивання грошей – це “... всі операції, котрі здійснюються на першій стадії тільки з метою приховати чи приховати наявність, походження або цільове призначення цінностей, котрі одержані зі злочинної діяльності, для того, щоб на другій стадії отримати з них регулярні доходи”¹⁶. На думку Дж. Робінсона, термін “відмивання грошей” набув значного поширення тому, що дуже точно відображає процес, який використовують злочинці¹⁷.

¹³ Вольженкин Б. В. Экономические преступления. – СПб, 1999. – С. 7.

¹⁴ Чернов С. Б. Противодействие легализации криминального капитала как стратегическое направление в борьбе с преступностью в условиях перехода к рыночной экономике в России / С. Б. Чернов // Преступность: стратегия борьбы. – М., 1997. – С. 121.

¹⁵ Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. Характеристика, виявлення, розслідування : монографія. – Одеса : Юрид. літер., 2010. – С. 35.

¹⁶ Кернер Х.–Х. Отмывание денег. Путеводитель по действующему законодательству и юридическая практика / Х.–Х. Кернер, Э. Дах; пер. с нем. Т. Родионовой, Дж. Войновой ; под общ. ред. А. Э. Жалинского. – М. : Международные отношения, 1996. – 240 с.

¹⁷ Robinson Jeffrey. The Laundermen / Robinson Jeffrey. – London : Simon and Schuster, 1998. P.40.

Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок про те, що за своєю суттю відмивання грошей супроводжує будь-який злочин, головним мотивом якого є одержання більшого доходу.

Термін “легалізація” в Україні введений Кримінальним Кодексом в 2001 р. На міжнародному рівні цей термін в юридичний обіг був введений раніше. Так, Євросоюз у своїх директивах ще у 1990 р. відмивання грошей визначив як конверсію, або трансфер грошових коштів, про які відомо, що вони одержані в результаті серйозного порушення закону з метою їх укриття чи завуальованості їхнього незаконного походження; або допомога особі, причетній саме до такого правопорушення, і коли ця особа намагається сховатися від переслідування за законом; або приховування чи маскуванню справжньої природи, джерела, місця, характеру пересування, прав володіння чи надбання, але знаючи, що це надбання одержано в результаті серйозного злочину¹⁸. Має схожість з визначенням Євросоюзу і розуміння легалізації злочинних доходів у національному законодавстві, де прямо вказано, що це вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскуванню незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місце знаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна за умови усвідомлення особою, що вони були доходами¹⁹. Описовий характер поняття легалізації злочинних доходів має місце і в публікаціях інших авторів. Так, деякі дослідники стверджують, що відмивання коштів – це процес, за якого великі суми незаконно отриманих грошей, наприклад, від торгівлі наркотиками або “живим товаром”, набувають вигляду отриманих із законного, легального джерела. І якщо такий процес проходить успішно, злочинець отримує законне прикриття джерел своїх доходів²⁰.

Інші вважають, що це процес навмисного приховування грошей шляхом спотворення інформації про справжній характер доходів, джерела, місцезнаходження права власності на доходи або інших прав на них, здійснення угод із незаконними доходами з метою наступно-

¹⁸ Директиви Євросоюзу. – Март. – 1990. – Ст. 1.

¹⁹ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України № 249-IV від 28.11.2002 // Урядовий кур’єр. – 2002. – № 231.

²⁰ Суэтин А. Отмывание денег: угроза мировому сообществу? / А. Суэтин // Вопросы экономики. – 1999. – № 12. – С. 110–120.

го введення їх в юридичну легальному (правомірному) вигляді в офіційний економічний обіг²¹.

Незважаючи на різні підходи, легалізацію (відмивання) злочинних доходів можна визначити як переведення незаконно отриманої готівки в інший актив, приховування істинного джерела та власності, від яких незаконними шляхом отримані кошти, і створення вигляду законності як для джерела, так і для власності.

Зазначене надає право зробити висновок про те, що основні цілі діяльності з легалізації (відмивання) злочинних доходів можна визначити за такими ознаками:

- приховування джерел і навіть слідів походження доходів, отриманих злочинним шляхом з нелегальних джерел;
- об'єктивне створення видимості, що доходи отримані законно;
- маскування як самих осіб, котрі отримують незаконні доходи, так і осіб, які ініціюють сам процес відмивання;
- обов'язкове ухилення від сплати податків;
- забезпечення постійного доступу до коштів, одержаних злочинним шляхом, а також створення умов для їх споживання;
- розробка і створення умов для безпечного інвестування "брудних" коштів в легальний бізнес.

Таким чином, можна погодитися з Е. Дж. Доланом, що поширення тіньової економіки неможливе без органічно важливого в її обігу процесу легалізації злочинного походження доходів, оскільки вона виступає, по-перше, замовником неврахованих коштів, і, по-друге, найбільшим виробником нелегальних доходів²². Вплив цього чинника стимулює процес легалізації злочинних доходів, і масштаби його розширюються. Легалізація злочинних доходів, тобто незаконна діяльність, яка примножує доходи за рахунок скоєння злочинів, як правило, випадає із сфери, що регулюються економічними законами і принципами, порушуючи законні права та інтереси суб'єктів ринку фінансових послуг. Капітали, отримані подібним чином, витрачаються на придбання нових товарів і послуг, впроваджуються в легальний економічний обіг, тому, виникають порушення рівноваги в економічній сфері (зростання цін, інфляцію тощо).

²¹ Коротков Ю. В. Уголовно-правовые и криминологические аспекты борьбы с легализацией (отмыванием) незаконных доходов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Ю. В. Коротков ; Всероссийский научн.-исслед. инст. МВД России. – М., 1998. – 23 с.

²² Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э. Дж. Долан, К. Д. Кэмпбелл, Р. Дж. Кэмпбелл ; пер. с англ. В. Лукашевича. – М., 1991. – С. 259.

Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що виконуючи свою специфічну функцію, відмивання коштів стає механізмом, який забезпечує зв'язок легальної і нелегальної обстановки. Проте автор вважає, що у разі поглинання нелегальної економіки офіційною, не існувало б попиту на відмивання коштів. Водночас, відсутність обмежень у способах одержання прибутку багато в чому визначає високу ефективність діяльності злочинних організацій в економічній сфері. Цьому сприяють такі факти: по-перше, якщо не враховувати тих коштів, що виділяються для хабарів на корумповані зв'язки, то більша частина незаконних прибутків залишається у них, тому що вони ухиляються від сплати податків навіть на законних підставах і тим паче не платять податків з незаконних прибутків, а тому перебувають у кращому становищі порівняно з легальними підприємствами. По-друге, керівники злочинних організацій у процесі своєї діяльності здобувають певні кошти, рух яких важко проконтролювати, а тому мають більший діапазон можливостей для використання незаконно одержаного прибутку, а також тому, що їх діяльність у пошуках “проектів” необмежена.

Виходячи з цього, можна констатувати, що легальний конкурент без підтримки правоохоронних органів протистояти злочинцям не в змозі. Характерно, що феномен, який пов'язує формальну і неформальну економіку під час легалізації (відмивання) коштів є динамічним процесом. Новітні методи і технології можуть використовуватися для створення гармонічних і гнучких стратегій, які дозволяють “ділкам” переміщувати власні ресурси між обома економіками у будь-якому напрямі і на постійній основі. Відмивання коштів у цьому процесі є ключовим моментом з огляду на три причини. По-перше, воно дозволяє недобросовісним суб'єктам черпати ресурси з легальної економіки і використовувати їх як вкладення у свою кримінальну діяльність. По-друге, воно сприяє диверсифікації через інвестиції в інші формальні та неформальні підприємства. По-третє, воно дозволяє використовувати послуги, запропоновані в офіційному секторі фінансових послуг, для захисту незаконно отриманих коштів від інфляції²³. На підтвердження зазначених висновків можна послатися на Довідковий документ до Всесвітньої конференції на рівні міні-

²³ Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні, правові та організаційні засади правоохоронної діяльності / О. Є. Користін, С. С. Чернявський. – К. : КНТ, 2009. – С. 34.

стерств внутрішніх справ “Про організовану транснаціональну злочинність” (Неаполь, 1994). У ньому зазначено, що організована злочинна діяльність майже завжди є продовженням законних ринкових операцій у галузях, котрі заборонені законом²⁴.

Зрозуміло, що величезний потік “брудних” грошей та інших коштів, одержаних як прибуток у результаті кримінальної діяльності, вимагає їхнього інвестування і подальшого використання. Тут і виникає у суб’єктів злочину проблема легалізації (відмивання) злочинних доходів саме у сучасних умовах. Саме тому вони намагаються нав’язати будь-якому суб’єкту економічних відносин, в тому числі і кримінального характеру, визначити стереотипи поведінки. Відомо, що один з таких стереотипів – “гроші повинні робити гроші” діє у них постійно.

Таким чином, коли доходи, отримані незаконним шляхом, стали перевищувати кошти для особистого споживання, власник терміново шукає можливість вкладення їх в законне підприємство. Таким чином, розглядаючи структурний склад тіньового капіталу, можна констатувати, що вітчизняною особливістю його є велика питома вага доходів, отриманих від вчинення злочинних дій. Проте серед науковців, як вітчизняних, так і закордонних, немає єдиної думки щодо визначення доходів, отриманих незаконним шляхом. Такі гроші називають “брудні”, “сірі”, “чорні” тощо²⁵. Але автор не ставить перед собою завдання ретельно досліджувати зазначені погляди, тому зупинимося в основному на законодавчому визначенні. “Брудні” гроші трактуються як отримані нелегально, тобто з порушенням законодавства. Звідси і термін “легалізація”, тобто “відмивання брудних (незаконно отриманих) доходів з намаганням їх легалізувати”²⁶. Податківці України вважають, що “брудні” гроші – це усі доходи, отримані незаконним шляхом, у тому числі приховані від оподаткування²⁷.

Незважаючи на різні підходи до визначення поняття “брудні гроші” та їх легалізації і в наш час триває дискусія щодо визначення ознак

²⁴ Основы борьбы с организованной преступностью / под. ред. В. С. Овчинского и В. Е. Эминова. – М., 1996. – С. 10.

²⁵ Отмывание грязных денег. Понятие и некоторые аспекты уголовно-правовой квалификации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.advok.biz/k5.html>.

²⁶ Сущность отмывания незаконных доходов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pravovestnik.kz/2/>

²⁷ Дарпінянц В. Брати чи не брати? // День. – 22 травня 2002 р.

походження коштів, що підлягають легалізації (відмиванню), і обов'язковості залучення до цих дій можливостей банківської системи²⁸. Найбільш ретельно вивчили проблеми легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, такі вітчизняні дослідники, як О. Барановський²⁹, В. Попович³⁰, О. В. Турчинов³¹ та інші. Особливу увагу зазначеним питанням приділили у своєму науково-практичному посібнику В. Зеленецький, В. Кротюк та Д. Фаєр³².

У Конвенції Ради Європи “Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом” під доходами розуміється будь-яка економічна вигода, набута злочинним шляхом³³. Практично таке ж розуміння боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих незаконним шляхом має місце і в законодавстві США³⁴, Росії³⁵ та інших держав.

Враховуючи, що предметом нашого розгляду є національна система боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, у подальшому будемо розглядати боротьбу з цим явищем тільки на підставі Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом”³⁶, Кримінального Кодексу України та інших законів.

²⁸ Сліпушко О. Політичний і фінансово-економічний словник. – К. : Криниця, 1999. – С. 55; Оксфордський толковий словарь: англо-русский. – М. : Весь мир, 1997. – С. 228.

²⁹ Барановський О. І. “Відмивання” грошей, сутність та шляхи запобігання / О. І. Барановський. – Харків : Форт, 2003. – С. 44–68.

³⁰ Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології / В. М. Попович. – К. : Правові джерела, 1998. – С. 21–23.

³¹ Турчинов О. В. Тіньова економіка: закономірності, механізми, функціонування і методи оцінки. – К., 1996. – С. 133.

³² Зеленецький В. С. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму (економіко-правовий аналіз) / В. С. Зеленецький, В. Л. Кротюк, Д. А. Фаєр. – Харків : Кросроуд, 2007. – 672 с.

³³ Про боротьбу з “відмиванням” коштів, отриманих злочинним шляхом // Матеріали центру реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України. – К., 1998.

³⁴ Режим і законодавство Сполучених Штатів Америки у сфері боротьби з “відмиванням” грошей. – К., 2001. – С. 10.

³⁵ Закон Российской Федерации “О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем” № 115-ФЗ от 7 августа 2001 г.

³⁶ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України від 28 листопада 2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.

§ 3. Виявлення фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом

Основна боротьба із зазначеним злочином ведеться в державі за рахунок притягнення винних до кримінальної відповідальності за ст. 209 Кримінального Кодексу України. Проте притягнення винних до кримінальної відповідальності – це фініш, а основний тягар з виявлення попередження і припинення цього виду злочину лягає на працівників, які мають право проводити оперативно-розшукові заходи. Таким чином, оперативне одержання первинної інформації про підозрілі операції дає можливість своєчасно виявити злочинну діяльність, у тому числі організовану й корупційну, котра стає джерелом легалізації нетрудових доходів, а також причетних осіб.

Ретельно проаналізувавши теоретичні і практичні заходи щодо боротьби із зазначеними злочинами, можна виділити три категорії об'єктів, де працівники правоохоронних органів можуть виявляти факти злочинної діяльності:

1. Організації, що здійснюють операції з коштами чи іншим майном, які є інструментом для проведення операцій з відмивання злочинних доходів. Як правило, оперативні працівники при виявлених “підозрілих” операцій керуються переліком ознак, зазначених у вище наведеному законі. Проте перелік зазначених у законі ознак не є вичерпним. Тому, використовуючи оперативні свідчення у зазначених організаціях, можна добути таі відомості:

- про ознаки здійснення “відмивання” злочинних доходів;
- про клієнтів банківських установ, що підозрюються у здійсненні операцій з відмивання злочинних доходів;
- про співробітників банківських установ, що сприяють відмиванню злочинних доходів, або тільки встановлюють контакти із злочинними елементами;
- про рух фінансових засобів на рахунках підозрюваних осіб. Звертає увагу їх підвищена заклопотаність про конфіденційність проведеної операції, безпідставна відмова клієнта пред'явити відомості про своє підприємство (компанію), наявність різних рахунків, можливо, у різних банках, що не відповідають характеру ділової оперативності таких клієнтів.

Слід також звернути увагу на дії професійних учасників фінансового ринку (брокерів, депозитаріїв, реєстраторів та ін.). Це дає можливість своєчасно виявляти підозрілі операції з цінними паперами та

осіб, які проводять такі операції, а також відслідковувати рух активів, що належать виявленим членам злочинних угруповань і корумпованих осіб, за реєстрами власників цінних паперів. Крім того, оперативним працівникам слід постійно звертати увагу на страховий сектор, де досить часто мають місце факти виплати коштів по фіктивних страхових випадках та ін. Слід не забувати структури, що здійснюють операції з реєстрації угод з майном і прав на нього (нотаріуси, реєстраційні палати, бюро технічної інвентаризації та ін.). У них можна з'ясувати, що одна із сторін пропонує надзвичайно високі комісійні за посередництво при здійсненні операцій з цінними паперами, або одночасне виставлення доручень на купівлю і продаж цінних паперів за цінами, що відрізняються від поточних цін за аналогічними угодами, придбання акцій, що не користуються попитом, за номінальною вартістю з наступним перепродажем за значно вищою ціною, а також придбання цінних паперів клієнтом, що перевищує свої реальні фінансові можливості, та ін.

2. Державні контролюючі та правоохоронні органи в межах своєї компетенції мають право добувати інформацію про підозрілі операції з коштами чи іншим майном в організаціях, уповноважених на їх здійснення, а також про суб'єктів цих операцій, про співробітників, що тією чи іншою мірою сприяють відмиванню злочинних доходів, про порушення вимог щодо валютних операцій, про наявність дочірніх підприємств у підконтрольних злочинцям підприємств, про фірми-одноденки та ін.

3. Злочинні співтовариства та їхнє оточення безпосередньо виступає збірним суб'єктом протиправної діяльності.

Одним із найбільш ефективних напрямів діяльності за фактами і ознаками легалізації (відмивання) злочинних доходів є організація оперативного пошуку в середовищі суб'єктів злочинної діяльності. Для цього потрібно знайти такі відомості:

- плани проведення певних операцій кримінальними і корупційними структурами з відмивання злочинних доходів, способи, механізми, методи їх здійснення та організації, джерела коштів, що відмиваються;
- про підконтрольні злочинним співтовариства і корупціонерам корпорації й некомерційні організації, підприємства сфери грального бізнесу і дозвілля, їхніх засновників;
- про кредитні організації, у яких розміщені кошти зазначених організацій, а також членів кримінальних структур і посадових осіб;

- про кредитні установи, що прямо чи побічно причетні до фінансування злочинних та екстремістських організацій;
- про співпрацю кримінальних структур з установами кредитно-фінансової системи, а також великими промисловими підприємствами (купівля акцій, просування своїх представників в структурах управління, залучення представників фінансових установ до злочинної діяльності) з метою доступу до бюджетних коштів і використання їх у своїх інтересах;
- про придбання членами злочинних організацій, корупціонерами або їх родичами об'єктів нерухомості, транспортних засобів, ювелірних виробів, предметів мистецтва та ін.³⁷

Виявлення зазначених фактів дає можливість своєчасно вжити заходів попередження злочину. Враховуючи, що оперативні методи попередження докладно описані в спеціальній літературі, в тому числі з грифом “таємно” ретельно зупинятися на них немає необхідності. Проте, готуючись до проведення операції з відмивання злочинних доходів, зацікавлені особи ведуть переговори про умови такої угоди, тому оперативники повинні задокументувати їхні дії, і які за необхідності будуть мати силу доказів у суді. Крім того, одним з основних джерел доказів злочинної діяльності є фінансові документи, що містять дані, на основі яких формується доказова база про відмивання злочинних доходів.

Про причетних до злочинної діяльності співробітників кредитних, страхових, інших організацій, залучених до відмивання злочинних доходів, про виявлені порушення законодавства у банківській, страховій та інших сферах доцільно інформувати Національний банк України.

В Україні зрозуміли, що заходів, які проводилися у державі з боротьби з відмиванням доходів, явно недостатньо. Крім того, вони не відповідають вимогам сьогодення. 28 листопада 2002 р. був прийнятий Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 24 грудня 2002 року № 345-IV, від 6 лютого 2003 року № 485-IV, від 18 травня 2004 року № 1726-IV, від 1 грудня 2005 року № 3163-IV, від 18 травня 2010 року № 2258-VI, від 18 травня 2010 року № 2258-VI,

³⁷ Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. Характеристика, виявлення, розслідування : монографія. – Одеса : Юрид. літер., 2010. – С. 183.

від 7 квітня 2011 року № 3205-VI, від 7 липня 2011 року № 3610-VI, від 15 листопада 2011 року № 4025-VI. Крім того, в Законі передбачається, що з 20 листопада 2012 року наберуть чинності додаткові заходи, передбачені Законом України від 13 квітня 2012 року № 4652-VI³⁸.

Зазначений Закон спрямований на захист прав і законних інтересів, суспільства і держави шляхом визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та забезпечення формування загальнодержавної багатоджерельної аналітичної інформації, що дає змогу правоохоронним органам України та іноземних держав виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями.

Наведене дозволяє зробити висновок про те, що оперативно-слідчі працівники свою діяльність проводять згідно з складеними ними заходами організаційного і тактичного характеру. Безпосередньо процес їхньої діяльності складається з декількох стадій, а саме:

- узагальнення, аналіз і оцінювання наявної інформації;
- прогнозування оперативно-тактичної ситуації;
- планування своїх дій на основі прогнозу;
- моделювання результатів запланованої роботи;
- матеріально-технічне забезпечення планування заходів;
- виконання запланованих заходів;
- аналіз і оцінка результатів виконаної роботи.

§ 4. Взаємодія правоохоронних та інших органів при виявленні фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом

Прийняті в Україні заходи управлінського, організаційного та правового характеру покликані призупинити та нейтралізувати це суспільно небезпечне явище. Важливу роль тут відіграє законодавство, зокрема те, що забезпечує нормативне регулювання боротьби та протидії незаконному відмиванню доходів³⁹.

³⁸ Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” від 28 листопада 2002 року № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1 (03.01.2003). – Ст. 2.

³⁹ Доля Л. М. Організаційно-правові засади протидії легалізації доходів, здобутих протиправним шляхом : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 / Л. М. Доля. – К., 2003. – С. 3–4.

Як вже зазначалося, боротьба з тінізацією української економіки виходить за національні рамки, а тому проблеми боротьби з відмиванням доходів незалежного погодження доцільно розглядати крізь призму проблем боротьби з національною та транснаціональною злочинністю, оскільки з метою більш глибокого вуалювання доказів відмивання даних доходів злочинці постійно освоюють території інших держав для скоєння зазначених злочинів. Саме тому боротьба з цим злом є однією з обов'язкових умов, які впливають з міжнародно-правових актів та угод, зокрема Конвенції Ради Європи “Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом”, Міжнародної конвенції ООН “Про боротьбу з фінансуванням тероризму”, рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) та інших нормативно-правових актів. Це покладає на нашу країну зобов'язання міжнародного рівня щодо запобігання тінізації та криміналізації економічних процесів⁴⁰. Аналізуючи ситуацію, що склалася на сьогодні в нашій країні з відмиванням грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, можна стверджувати, що роком створення національної системи боротьби з цим злочином став 2003 р. Саме у цей рік відбулося становлення Державного департаменту фінансового моніторингу, який сьогодні має назву “Державна служба фінансового моніторингу” (далі – спеціально уповноважений орган).

У декого може виникнути питання, що таке фінансовий моніторинг? Його визначення прямо вказане в законі – сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що виключають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу. Суб'єктом фінансового моніторингу завжди є дії з активами, пов'язаними з відповідними учасниками фінансових операцій, які проводять їх за умови наявності ризиків використання активів з метою легалізації (відмивання) доходів, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників. Таким чином спеціально уповноважений орган проводить державний фінансовий моніторинг із збору, обробки та аналізу інформації про фінансові опе-

⁴⁰ Сухонос В. В. Деякі аспекти міжнародного співробітництва у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів та фінансуванням тероризму / В. В. Сухонос // Вісник прокуратури. – 2011. – № 3. – С. 117–122.

рації, що подаються суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держави, а також заходи щодо перевірки такої інформації згідно із законодавством України.

Наприклад, якщо виявлена фінансова операція, яку треба моніторити, то її в банку кодують та протягом трьох днів направляють до “фінансової розвідки”. У документів, крім відомостей про банк, повинна бути інформація про підозрілого клієнта та його операцію. Бажано дані про операцію, що викликає сумнів, направити до правоохоронних органів.

Слід підкреслити, що обов'язковою умовою успішного розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є налагоджена тісна взаємодія і координація діяльності між різними органами і державними структурами, у компетенцію яких входить боротьба з цим злочином. Як вже зазначалося, контролюючих структур надто багато, але провідне місце серед них повинен займати спеціально уповноважений орган (Державна служба фінансового моніторингу). Саме на цей контролюючий орган, виходячи з його компетенції, покладені завдання щодо забезпечення належної координації між суб'єктами первинного та державного фінансового моніторингу іншими державними органами, в тому числі і правоохоронними з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму⁴¹. Практика показує, що серед основних форм взаємодії спеціально уповноваженого органу з правоохоронними органами можна виділити такі:

- надання Державною службою фінмоніторингу України за наявності достатніх підстав правоохоронним органам згідно з їх компетенцією узагальнених матеріалів про фінансові операції, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;
- надання допомоги правоохоронним органам в одержанні інформації від міжнародних організацій з питань протидії зазначеним злочинам;
- надавання доступу відповідним підрозділам правоохоронних органів до єдиної інформаційної системи і бази даних у сфері про-

⁴¹ Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансування тероризму” від 13.04.2012 № 4652-VI.

- тидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- інформування правоохоронних органів про розроблені типології відмивання “брудних” грошей, а також рекомендацій щодо їх виявлення і документування;
- надання правоохоронним органам консультативної допомоги із спеціальних питань у процесі розслідування зазначених злочинів;
- залучення працівників територіальних підрозділів Державної служби фінмоніторингу України як спеціалістів до проведення окремих слідчих дій у справах про злочини, передбачені ст. 209, 209-1 та 258-5 КК України і предикатних злочинів (під час проведення виїмки, обшуку, допиту тощо);
- участь працівників правоохоронних органів у разі необхідності у проведенні конкретних заходів співробітниками спеціально уповноваженого органу України⁴².

Розглядаючи питання взаємодії Державної служби фінмоніторингу, не можна не відмітити, що відомості, які направляються правоохоронним органам, потрапляють до чималої кількості осіб, а в сучасних умовах, при достатньо високому рівні корумпованості окремих співробітників неминуче призведе до розголошення інформації, наслідки чого можуть бути негативними. Тому треба здійснювати серйозний підхід до формування кадрів, які мають доступ до отриманої від спеціально уповноваженого органу інформації.

Відомо, що діяльність банків з ідентифікації клієнтів та проведення фінансового моніторингу має на меті виявлення операцій та осіб, які здійснюють легалізацію (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом. Найбільш поширеними способами легалізації злочинних доходів у банківській сфері України є:

- переказ коштів через банківські рахунки в Україні за фіктивними договорами;
- отримання в банках коштів з рахунків на фіктивних підставах;
- переказ коштів на банківські рахунки за кордон на підставі фіктивних угод;
- укладення договорів банківського вкладу;
- здійснення валютообмінних операцій;
- укладення кредитних договорів та ін.

⁴² Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика. – Харків, 2004. – С. 107.

Розглянемо способи легалізації злочинних доходів. Відомо, що за українським законодавством підприємства, установи та організації незалежно від форм власності можуть тримати вільні грошові кошти на рахунках у банках відповідно до умов договорів. Тому легалізація грошових коштів шляхом безготівкових розрахунків проводиться тоді, коли злочинні доходи вже знаходяться на банківському рахунку юридичної особи внаслідок скоєння основного злочину, наприклад, шахрайства, або якщо кошти надійшли на рахунок під виглядом виручки від даної діяльності. Під час злочинної діяльності від імені підставної фірми з одним або декількома банками особа, яка хоче легалізувати кошти укладає договір про банківський рахунок (розрахунковий, валютний або ощадний) і розрахунково-касове обслуговування. Крім того, підставна фірма може укласти з банком договір про обслуговування за електронною системою “банк-клієнт”. Для цього їй передається електронний ключ, який забезпечує доступ до рахунків фірми в режимі реального часу.

Як правило, легалізатори діють з допомогою співучасників серед керівництва і інших працівників банку, інколи самотійно, використовуючи недоліки внутрішнього контролю банківської системи. Слід також враховувати, що маючи співучасників у банку, легалізатори поводять себе певною мірою відкрито, тому що їм немає потреби офіційно реєструвати фірму для прикриття, а мають використовувати реквізити реально існуючої або підставної фірми. Крім того, для такої фірми спрощується підготовка і подача документів, які виправдовують їх діяльність з “відмивання” злочинних доходів, тому що співучасники в банку прикривають сам процес легалізації. Також слід мати на увазі, що процес відмивання, як правило, це не разова угода. Він триває певний період. Спочатку легалізатор від імені фірми надає банку платіжне доручення, яке може бути як на паперовому носії, так і в електронній формі про переказ грошових коштів з рахунку однієї підставної фірми на рахунок іншої у цьому або іншому банку. І такий ланцюг може нараховувати до десяти і більше організацій. У платіжному дорученні ставиться підпис номінального директора або підробляються підписи осіб, чий дані використовуються.

Підставою для переказу або платежу є виконання різних договорів⁴³. Для того, щоб перекази підставної фірми мали справжній

⁴³ Сухонос В. В. Взаємодія прокуратури із суб'єктами фінансового моніторингу / В. В. Сухонос // Вісник прокуратури. – 2010. – № 2. – С. 30–35.

вигляд легалізатори складають документи, які відображають фінансово-господарську діяльність (договори купівлі-продажу, страхування, кошториси, накладні, приймання-передавання майна та ін.). Характерно, що номінальні директори бувають у відрядженнях, навіть за кордоном. Однак їх фінансові звіти значно перевищують реальні витрати, а неправдиві відомості відображаються у бухгалтерській документації. Водночас практикам потрібно знати, що, як правило, платіжні доручення передають кур'єри, які навіть не підозрюють, що беруть участь у злочині. Щодо зв'язків між співучасниками, то і тут вони дотримуються правил конспірації, використовуючи мобільний телефон, діють під псевдонімом, змінюють телефонні номери, угоду називають спеціальним словом та ін.⁴⁴

Переказ “брудних” коштів з одного банку до іншого за дорученням клієнта здійснюється через кореспондентські рахунки. Банки як юридичні особи мають право відкривати для себе в інших банківських установах тільки кореспондентські рахунки. У них не може бути так званих поточних, розрахункових та інших рахунків, крім кореспондентських, на яких і знаходяться усі грошові накопичення⁴⁵.

Через кореспондентські рахунки також здійснюється переказ банками міжбанківських кредитів з метою відмивання злочинних доходів. Для цього банки укладають угоду про кореспондентські відносини, на підставі яких надають один одному виписки з коррахунків. На практиці у банках існують коррахунки ЛОРО і НОСТРО. Перший означає “їх рахунок у мене” і призначений для обліку банком операцій, що здійснюється за дорученням клієнта. Другий означає “наш рахунок у нього” і застосовується для обліку операцій, які здійснюються банком-кореспондентом за дорученням банку, що володіє рахунком.

Розслідуючи кримінальні справи зазначеної категорії, слідчому потрібно знати, що через кореспондентські рахунки здійснюється також переказ банками міжбанківських кредитів з метою відмивання

⁴⁴ Алиев В. М. Легализация (отмывание) преступных доходов, полученных преступным путем. Уголовно-правовое и криминалистическое исследование / В. М. Алиев. – М., 2001. – С. 27.

⁴⁵ Волевозд А. Г. Правовые и методические основы деятельности органов предварительного следствия России по розыску, аресту и обеспечению конфискации за рубежом денежных средств и имущества, полученных преступным путем / А. Г. Волевозд : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 122.

доходів, одержаних злочинним шляхом. Для цього посадові особи банків, які є співучасниками злочину, укладають угоду про кореспондентські відносини, на підставі яких передають один одному виписки з цих рахунків. Таким чином придбані злочинним шляхом кошти “змішуються” на кореспондентських рахунках з коштами від законних грошових операцій і видаються як легальний прибуток від підприємницької діяльності.

Розглядаючи другий спосіб легалізації злочинних доходів у банківській сфері, у слідчого виникає запитання про те, як же відбувається процес отримання в банках коштів, одержаних злочинним шляхом. Варіанти можуть бути різні. Проте основним способом переведення значної суми грошей в готівку є використання кредитних організацій, так званих банків-оптовиків, які діють від одного місяця до одного року. Зазначені установи організують схеми з отримання злочинних доходів. Практика показала, що в основному використовуються чотири способи переведення коштів у готівку, а саме:

- отримання готівки з банківського рахунку юридичної особи за грошовим чеком, в якому вказуються фіктивні підстави, наприклад, повернення сум згідно з договорами позики з фізичними особами, закупівля сільськогосподарської продукції, отримання заробітної плати та ін. Отримана готівка, як правило, до каси організації не надходить;
- переказ безготівкових грошових коштів на основі фіктивних підстав, наприклад, договори надання послуг, страхування, виплати дивідендів та ін., на рахунки фізичних осіб, звідки кошти знімаються;
- вексельні схеми. Для отримання готівки фіктивна фірма купує у великого українського банку простий вексель, потім передає його другій організації чи фізичній особі за фіктивним договором продажу або обміну на підставі акта приймання-передавання, після чого нова фіктивна особа, яка отримує вексель, подає його для оплати. Кошти за погашений вексель перераховуються на рахунок юридичної особи або фізичної особи, а звідти знімаються;
- використання платіжних карт (розрахункові, кредитні і передплачені картки). Відомо, що такі карти випускаються кредитними установами для фізичних і юридичних осіб на підставі договорів. Тому з метою відмивання коштів договори на обслуговування платіжних карт укладаються з підставними фірмами і юридичними особами. Наприклад, юридична особа перераховує плату на платіжні картки фіктивних співробітників. Використовуючи платіжні картки, легалі-

затори отримують у банках емітента, а також сторонніх банках готівку у гривнях або в іноземній валюті як в Україні, так і за кордоном. Таким чином, за одним банківським рахунком здійснюються операції з використанням декількох розрахункових, кредитних карток, які були видані кредитною організацією легалізатору або його представнику. Слідчий повинен також знати, що платіжна картка забезпечує анонімність при використанні, тому що при отриманні або внесенні готівки через банкомати ідентифікація клієнта здійснюється тільки за особистим кодом.

Слід мати на увазі, що банки України мають право самостійно здійснювати роботу за кореспондентськими рахунками у закордонних банках. Для цього вони відкривають в іноземних банках кореспондентські рахунки в різних валютах. При наявності таких рахунків банкі-кореспонденти за вказівкою або дорученням відповідних банків-власників проводять розрахункові платежі за міжнародними рахунками.

Існує декілька форм платежів, зокрема поштові: в банках-кореспондентах є картки із зразками підписів, за якими звіряють підписи на отриманих платіжних документах; електронні (SWIFT, темко); платіжні доручення передаються електронною поштою, при цьому перед текстом платіжного документа проставляються кодовані дані про вид, валюту, її кількість, час платежу. Зазначеним видом платежу користуються легалізатори. Спочатку грошові кошти обмінюються на валюту в українському банку і на підставі фіктивних договорів за платіжним дорученням з рахунку підставної фірми з банку України перераховуються на рахунок підставної фірми у закордонному банку. Слід мати на увазі, що за кордоном легалізатори мають великі можливості для того, щоб сховати отримані злочинним шляхом грошові кошти в офшорних фінансових компаніях (офшорних банках). Офшорні банки найбільше використовуються для переміщення коштів у великій кількості за міжбанківськими кредитами. З часом ці кошти офшорні банки переказують на інші кореспондентські рахунки, а звідти їх отримують особи, які скоїли зазначений злочин.

Четвертий спосіб відмивання коштів має місце тоді, коли легалізатори укладають договір банківського вкладу. Цей договір укладається від імені підставної особи для подальшого отримання готівки або переказу коштів у вигляді банківських вкладів за кордон, придбання цінних паперів та ін.

Наступний спосіб полягає в тому, що легалізатори за рахунок підставних осіб в обмінних пунктах банків купують і продають іноземну валюту за гривні, продають валюту однієї держави за валюту іншої (конверсія). Якщо проводиться обмін валют, то це оформляється довідкою, яка є документом, що підтверджує джерело отримання коштів. Щоб не потрапити під обов'язкову ідентифікацію легалізатори розбивають великі грошові суми на менші, обмін яких здійснюють в різних банках.

Легалізатори використовують також такий спосіб, як укладання договору кредиту. Отримання великої суми кредиту в банках дозволяє злочинцям забезпечити його повернення коштами, які були отримані злочинним шляхом. Слід зазначити, що, як правило, цей спосіб реалізується разом із співробітниками банків, інколи, можливо, служби безпеки банків. Аналіз судово-слідчої практики в Сумській області за останні 5 років показує, що при розслідуванні зазначеної категорії слідчі допускають такі помилки:

- не проводять огляд усіх документів або предметів, які були отримані під час проведення виїмки, а концентрують свою увагу виключно на документах, які підтверджують факт відмивання, який їм уже відомий, а це у свою чергу не сприяє виявленню нових кримінальних епізодів;
- не у всіх випадках проводиться виїмка необхідних для слідства документів або навпаки проводиться виїмка більшої кількості документів, без урахування необхідності справи;
- своєчасно не проводиться арешт майна, одержаного злочинним шляхом, або проводиться арешт майна, відносно якого немає доказів, що воно злочинного походження;
- по кримінальних справах зазначеної категорії досить рідко проводяться документальні перевірки, ревізії, судово-економічні експертизи, що необхідно для встановлення кількості операцій з відмивання.

Проведений аналіз свідчить про те, що методичні рекомендації щодо розслідування кримінальних справ зазначеної категорії вкрай необхідні. Проте вважаючи, що таких рекомендацій у даний час немає, слідчим потрібно тісно співпрацювати з органами фінансового моніторингу, який повинен своєчасно виявляти випадки відмивання коштів, а матеріали направляти у правоохоронні органи.

Тут слід враховувати, що залежно від особливостей організації та напрямків діяльності банку, з урахуванням клієнтської бази та рівня

ризиків, пов'язаних з клієнтами та їх операціями, банки розробляють шість основних програм з метою протидії легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом: здійснення ідентифікації і вивчення клієнтів банку (знай свого клієнта); виявлення у діяльності клієнтів сумнівних операцій, які підлягають обов'язковому контролю, та їхніх операцій з грошовими коштами або іншими майном, що можуть бути пов'язані з легалізацією коштів, одержаних злочинним шляхом, перевірка інформації про клієнта або його операцію для підтвердження обґрунтованості чи спростування підозри відносно клієнта, який намагається відмити кошти, здобуті злочинним шляхом; проведення документального фіксування інформації, необхідної для ідентифікації клієнта та здійснення ним операцій; зберігання інформації і документів, одержаних в результаті реалізації програм здійснення внутрішнього контролю, з метою протидії легалізації (відмиванню) коштів, одержаних злочинним шляхом; навчання працівників банку з питань протидії легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом.

Оперативно-слідчі працівники також повинні знати, що з метою протидії легалізації злочинних коштів керівник банку повинен своїм внутрішнім документом встановити порядок взаємодії його працівників з відповідальною особою, затвердити права і обов'язки останнього. Одночасно ці права та обов'язки не повинні перевищувати його основних функцій, передбачених посадовою інструкцією.

Як правило, програма протидії легалізації (відмиванню) коштів, одержаних злочинним шляхом, здійснюється у банку згідно з порядком документального фіксування необхідної інформації таким чином, щоб у разі потреби можна було б відтворити дані про контрагента, суму операції (угоди), валюту платежу; інформації про клієнта і зібрані документи з метою протидії відмиванню "брудних" коштів, які можуть бути використані як докази. Такі документи повинні зберігатися не менше як п'ять років після закінчення зобов'язань між банком та клієнтом. Автор погоджується з Л. Аркушею⁴⁶, О. Д. Дудоровим⁴⁷ та А. Беницьким⁴⁸, які слушно стверджують, що легалізація

⁴⁶ Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. Характеристика, виявлення, розслідування : монографія. – Одеса : Юрид. літер., 2010. – С. 193–196.

⁴⁷ Дудоров О. "Брудні" кошти під заборону кримінального закону / О. Дудоров // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 4. – С. 120–121.

⁴⁸ Беницький А. С. Легалізація доходів, добытых заведомо незаконным путем / А. С. Беницький // Вестник Луганского института внутренних дел. – 2000. – № 3. – С. 116–124.

доходів, одержаних протиправним шляхом, перебуваючи під заборонаю кримінального закону, є складним злочином, тому успіх внутрішньої і зовнішньої діяльності держави визначальною мірою залежить не тільки від того, наскільки однозначно сформульовані і сприймаються банком національні завдання боротьби з організованою злочинністю, інтереси і цілі запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, а й від чіткого розуміння банком можливих чи обраних шляхів і засобів їх реалізації.

Таким чином, визначення банком критеріїв ознак сумнівних операцій повинно створити умови для поліпшення організації первинного фінансового контролю, вдосконалити методи виявлення у діяльності клієнтів операцій, які підлягають обов'язковому контролю, операцій з грошовими коштами й іншим майном, що можуть бути пов'язані з легалізацією грошей, одержаних злочинним шляхом, обґрунтовано підтвердити або спростувати підозри стосовно здійснення клієнтом "відмивання" грошей⁴⁹.

Також слід зазначити, що при розслідуванні кримінальних справ зазначеної категорії виникають певні труднощі, тому що доказуванню підлягають такі складні питання:

- власність, залучена в механізм відмивання, була доходом від злочинної діяльності, тобто необхідно доказати, що був і попередній злочин;
- відмивання грошей проводиться з визначеною метою, тобто з метою приховування чи маскуванню незаконного походження доходів або їх використання;
- підозрюваний знав і не міг не знати про злочинний характер походження власності.

Сухонос В. В. Боротьба з відмиванням брудних коштів на ринку фінансових послуг // Правове регулювання відносин на фінансовому ринку: стан та напрями вдосконалення : монографія / В. В. Сухонос та ін.; [наук. ред. В. Д. Чернадчук]. – Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2013. – С. 311–336.

⁴⁹ Чуніхіна Л. Організація первинного фінансового контролю з метою протидії легалізації (відмиванню) грошей, одержаних злочинним шляхом, у банках України / Л. Чуніхіна // Право України. – 2004. – № 7. – С. 106–110.